

Boekrecensie

De meritocratie gewogen

Een samenleving waarin je sociaal-economische positie wordt bepaald door je individuele talent en inzet. Klinkt eerlijk. Maar is dat wel zo? Deze recensie houdt drie boeken tegen het licht die kritisch zijn op de zogeheten 'meritocratie': *De tirannie van verdienste* van Michael Sandel, *The Meritocracy Trap* van Daniel Markovits en *Waarom schurken pech hebben en helden geluk* van Jurriën Hamer.

Door Xander Prijs

Lange tijd gold ook in Nederland het adagium dat wie naar school gaat en hard werkt, een eerlijke kans heeft op goed werk, een goed huis en een mooie toekomst. Een dubbeltje kan een kwartje worden. De overheid zorgt voor kansengelijkheid en zo kan iedereen die goed zijn best doet zelf kansen grijpen en iets van het leven maken. Het is het maatschappijmodel van de meritocratie ten voeten uit: je sociaal-maatschappelijke positie zou gebaseerd zijn op je verdiensten – je 'merites'.

De tirannie van verdienste

Maar die belofte staat op de helling. In *De tirannie van verdienste. Over de toekomst van de democratie* (2020) beschrijft de Amerikaanse filosoof Michael Sandel de keerzijde van de meritocratie. Sandel stelt vast dat maatschappelijke discussies tegenwoordig vooral gaan over hoe we een meritocratie moeten verwezenlijken, terwijl de meritocratie zelf niet ter

De keerzijde van de meritocratie zit in de retoriek van het opklimmen. Succes is daarin geen kwestie van geluk, maar komt je toe op grond van je eigen inspanning

Michael Sandel (2020)
De tirannie van verdienste: Over de toekomst van de democratie. Uitgeverij Ten Have

discussie staat. Dat moet anders, want volgens Sandel is de meritocratie niet geschikt als rechtvaardigheidsideaal en bovendien een bedreiging voor de democratie.

Het begrip 'meritocratie' werd voor het eerst gebruikt in het dystopische boek *Opkomst van de meritocratie 1870-2033. Essay over gelijkheid en onderwijs* (1958) van de Britse socioloog Michael Young. Young beschreef een wereld waarin merites, ofwel verdiensten, je sociaal-economische positie determineerden. Dit leidde tot een nieuwe klassensamenleving, waarin de rijke elite elkaar opzocht en bijgevolg vrijwel uitsluitend bestond uit mensen met een hoog IQ (merites = IQ + inzet). De arme lagere klassen van mensen met een laag IQ bleven achter.

Het boek van Young had een waarschuwing moeten zijn, maar die is volgens Sandel niet ter harte genomen. Hij wijt de opkomst van (rechts) populistische partijen in Europa en de verkiezing van Trump in de Verenigde Staten aan twee aspecten van globalisering: de technocratische blik op het algemeen welzijn, en de meritocratische houding van de voorstanders van globalisering. Dit zijn volgens Sandel de drijvende krachten achter het populistische protest. Dat technocratisch bestuur kan leiden tot onvrede onder mensen behoeft weinig uitleg, maar wat is er mis met de meritocratie?

De keerzijde van de meritocratie zit in de retoriek van het opklimmen. Succes is daarin geen kwestie van geluk, maar komt je toe op grond van je eigen inspanning. Je kan iets van je leven maken, als je maar goed je

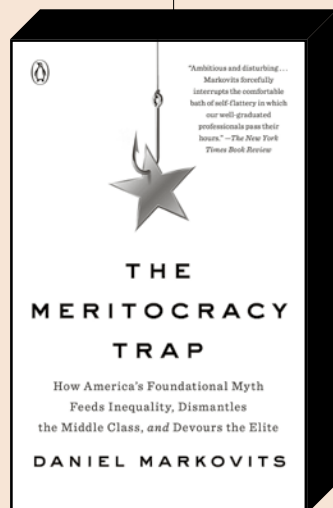
best doet. Dat uitgangspunt impliceert dat falen ook je eigen schuld is. Bij de 'winnaars' leidt dit tot hoogmoed en minachting voor de 'verliezers'. De verliezers hebben – ondanks alle kansen die ze hebben gekregen – gefaald en zijn dus dom, lui, of allebei. Volgens Sandel zet deze dynamiek de sociale zekerheid onder druk: mensen zijn minder geneigd iemand te helpen als ze ervan overtuigd zijn dat de ander het verdient om in armoede te leven. Bij de 'verliezers' tast de meritocratie juist het gevoel van eigenwaarde aan. Als je maar vaak genoeg te horen krijgt dat het aan jezelf ligt dat je arm of onsuccesvol bent, ga je het vanzelf geloven.

Zelfs wanneer er perfecte kansengelijkheid bestaat en iedereen de plek op de sociaal-economische ladder inneemt die hij of zij 'verdient', schiet de meritocratie volgens Sandel tekort als rechtvaardigheidsideaal. Talent is

immers moreel arbitrair: je hebt het niet aan jezelf te danken. Daarnaast heb je geluk als je talenten door de (vrije) markt worden gewaardeerd. Tegenwoordig is het talent om heel goed te kunnen voetballen veel waard, maar 150 jaar geleden kon je daar brood mee verdienen noch sociaal-economische status aan ontlennen. Voor Sandel is de meritocratie dan ook grotendeels een rechtvaardiging voor economische ongelijkheid, en daarmee voornamelijk een eliteproject.

Omdat de meritocratie het leven van de bovenklasse in één grote competitie heeft veranderd, werkt de top-1 procent gemiddeld harder dan de middenklasse. De tijd van de rijken als vrijetijdsklasse is voorbij

Daniel Markovits (2019)
The Meritocracy Trap: How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite
Penguin Publishing Group

The meritocracy trap

De Amerikaanse rechtsgeleerde Daniel Markovits laat ons een ander perspectief zien in *The Meritocracy Trap: How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite* (2019). Volgens hem is de meritocratie ook voor de elite nadelig. Aan de hand van – soms wat veel – cijfers toont Markovits aan dat de top van de maatschappelijke ladder voor de middenklasse onbereikbaar is geworden. De Amerikaanse droom dat je van krantenbezorger op kunt klimmen tot miljonair is achterhaald. Door de meritocratie neemt de economische ongelijkheid toe en de sociale mobiliteit af.

Net als Sandel stelt Markovits vast dat de meritocratie in de Verenigde Staten in feite de plek van de aristocratie heeft ingenomen. Maar waar Sandel stelt dat het beter is om rijk te zijn in een meritocratie dan een aristocratie, omdat je de verworven positie hebt 'verdiend' in plaats van geërfd, is het volgens Markovits hard werken aan de top. De top-1 procent van de inkomensverdeling – de 'buitengewone arbeiders' – verdient tegenwoordig zijn geld met het eigen menselijk kapitaal. Menselijk kapitaal bestaat uit de kennis en vaardigheden die iemand in het leven heeft opgedaan. Omdat de meritocratie het leven van de bovenklasse in één grote competitie heeft veranderd, werkt de top-1 procent gemiddeld harder – en veel meer uren – dan de middenklasse. De tijd van de rijken als vrijetijdsklasse is voorbij.

Om de top te kunnen bereiken, moet je veel investeren in je menselijk kapitaal. Voor de kinderen van de elite betekent dit privaatonderwijs volgen, presteren op school en de juiste buitenschoolse activiteiten doen. Zo kun je naar een elite universiteit, waar je hard moet werken zodat je een buitengewone baan kunt krijgen die je naar de top van de maatschappelijke ladder brengt. Dit alles gaat ten koste van je gezondheid, relaties en in bredere zin je levensgeluk. Markovits besteedt niet voor niets aandacht aan het *Stanford duck*-syndroom, waarbij de student aan de oppervlakte rust uitstraalt, terwijl onder water de pootjes keihard aan het trappelen zijn om het hoofd boven water te houden.

Als de meritocratie zowel voor de hardwerkende elite als voor de zich minderwaardig voelende 'verliezers' zo onwenselijk lijkt, waarom is het dan zo'n populair idee? Volgens Sandel is het een comfortabel en inspirerend idee dat je niet overgeleverd bent aan de grillen van het lot. De meritocratie 'bevestigt een krachtig vrijheidsidee en ze belooft mensen naar de prestaties die ze geleverd hebben'.

Waarom schurken pech hebben en helden geluk

Tegen dat idee van de 'vrije wil' houdt de Nederlandse filosoof Jurriën Hamer een beangstigend pleidooi in *Waarom schurken pech hebben en helden geluk: Een nieuwe filosofie van de vrije wil* (2021). Volgens Hamer is de vrije wil wetenschappelijk onmogelijk en is het geloof in de mythe van de vrije wil schadelijk voor de samenleving. Daarmee brengt Hamer ook de meritocratie de doodsteek toe. Want als de vrije wil niet bestaat, berust de maatschappelijke positie die je inneemt puur op pech en geluk. Verdienste en schuld verwerpt Hamer volledig – met verstrekkende gevolgen. Waar Sandel stelt dat iemand die opklimt door hard te werken slechts ten dele verantwoordelijk is voor zijn of haar succes, en daarmee ook maar tot op zekere hoogte de lof voor zijn of haar ijver waardig is, zegt Hamer dat zelfs het vermogen om hard te werken berust op geluk.

Zonder vrije wil kiest niemand voor zijn of haar ijver, en daarom verdient niemand lof voor het harde werken of het succes dat daaruit voortkomt.

Ook in zijn conclusie gaat Hamer een stap verder dan Sandel. Sandel besluit zijn boek met een pleidooi voor herwaardering van werk en burgerschap, maar Hamer stelt dat we de meritocratie moeten afzweren omdat deze fundamenteel onrechtvaardig is. Een rechtvaardige samenleving moet de waarde van ieder mens benadrukken en niet alleen – zoals Sandel doet – van iedere productieve burger. We moeten ervoor waken dat we de tegenstelling in de samenleving tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden (winnaars en verliezers) inruilen voor de tegenstelling tussen productieve burgers en mensen die geen 'productieve' bijdrage leveren.

De meritocratie bij het grofvuil?

Moeten sociaal-liberalen de meritocratie bij het grofvuil zetten? Misschien. Er zijn duidelijk problemen met de meritocratie, maar deze heeft de samenleving ook veel gebracht. Talent mag dan moreel arbitrair zijn, het is beter dat je 'verdienste' – in hoeverre we daarvan kunnen spreken – je maatschappelijke positie bepaalt dan je afkomst. De meritocratie heeft in de naoorlogse periode gezorgd voor een toename van sociale mobiliteit en de emancipatie van minderheden en vrouwen. Bovendien is er in een meritocratie geen plaats voor discriminatie. Immers, wanneer afkomst of gender je kansen bepalen in plaats van verdienste is er per definitie geen sprake meer van een meritocratie.

Wat in ieder geval kraakhelder is, is dat er afscheid moet worden genomen van de retoriek van het opklimmen, die mensen met een lage sociaaleconomische status impliciet reduceert tot 'losers'. Deze retoriek zit verscholen in het narratief van de Nederlandse belofte, die we terzijde zouden moeten schuiven. Streven naar kansengelijkheid is de moeite waard omdat het inherent rechtvaardig is, niet omdat je met gelijke kansen zover kunt opklimmen als je inzet en talenten al dan niet toelaten. ●

Jurriën Hamer (2021)
Waarom schurken pech hebben en helden geluk. Een nieuwe filosofie van de vrije wil. De Bezige Bij

Xander Prijs
is wetenschappelijk medewerker bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting. Hij doet onderzoek naar de verzorgingsstaat en de meritocratie.